

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЗАРОБІТНИХ ПЛАТ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Харазішвілі Юрій Михайлович,
*доктор економічних наук,
старший науковий співробітник;*
Коваль Олександр Пилипович,
*доктор економічних наук,
старший науковий співробітник*

Здійснено моделювання макроекономічних наслідків зменшення й перерозподілу податкового навантаження та перерозподілу доходів за оптимістичним і песимістичним сценаріями. Визначено шляхи та кількісний вплив детінізації заробітних плат на макропоказники України, тіньовий ВВП, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість і соціальний складник економічної безпеки держави.

Ключові слова: моделювання, податкове навантаження, тіньова економіка, детінізація, макропоказники, соціальна безпека, інтегральний індекс.

Невід'ємним складником економіки є соціально-трудова сфера. В її центрі – людина з її насущними потребами, інтересами, рівнем життя. Водночас саме людина є головним елементом продуктивних сил суспільства, від рівня мотивації її праці багато в чому залежить успіх економічних і соціальних реформ.

Аналіз складників соціального розвитку, їх порівняння з рівнем в економічно розвинених країнах засвідчив, що найбільшими проблемами, які стримують соціальний розвиток, є: високий рівень корупції, що є одним із спонукальних мотивів існування тіньової економіки; низький рівень оплати праці; високий рівень тіньової економіки, тіньової зайнятості й тіньових заробітних плат; «перекручені» пропорції між первинними факторами виробництва плюс не виправдано високе податкове навантаження на доходи населення й бізнесу, що перевищує реальні можливості економіки; недосконалість системи пенсійного забезпечення; бідність працюючого населення та значна диференціація оплати праці у регіонах України, що посилюється неоднаковою стійкістю економік регіонів до впливу глобальних фінансово-економічних криз. Для ефективного управління необхідно оцінювати і прогно-

зувати рівень, динаміку та вплив зазначених чинників на соціальний розвиток країни.

У зв'язку з тим, що протягом останніх 20 років на державному рівні вельми поширеною є тема про необхідність боротьби з тіньовою економікою, оцінки рівня соціального розвитку, отримані без урахування тіньового складника, є невідповідними реальній економіці. Від несплати внесків з тіньових заробітних плат держава втрачає мільярди гривень доходів державного бюджету, Пенсійного та інших страхових фондів, а наймані працівники залишаються без відповідного соціального захисту та належного в майбутньому пенсійного забезпечення. Аналіз світового досвіду свідчить про підвищення мінімальних державних гарантій в оплаті праці та посилення контролюючих функцій щодо їх дотримання.

Високий рівень тіньової економіки відчутно впливає на соціальний розвиток, тому зниження рівня тінізації економіки є найпріоритетнішим завданням уряду кожної країни. За оцінками відомого вченого Ф. Шнайдера, результатами якого користуються впливові Світовий банк та МВФ, рівень тінізації української економіки бив європейські рекорди, становивши 44,1 % у 2011 р. За його оцінками,

Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р.

у 2012 р. прогнозувався рівень тінізації у 43,2 % офіційного ВВП [1, с. 16–20].

Отже, пов'язані з підвищенням рівня соціального розвитку України проблеми неможливо вирішити без одночасного зниження рівня тіньових заробітних плат і тіньової зайнятості. Тому розроблення заходів щодо реформування системи оплати праці для вирішення проблем соціального розвитку України є дуже актуальним.

Питанням детінізації економіки, у тому числі детінізації заробітних плат, присвячено багато публікацій різних авторів [2].

Праці З. С. Варналія присвячені визначенню сутності і структури тіньової економіки. Аналізуються основні чинники та соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності в Україні, висвітлюються особливості тінізації окремих секторів економіки країни, розглядаються проблеми і шляхи легалізації малого та середнього підприємництва та визначаються сутність і стратегічні пріоритети детінізації української економіки. Досліджується діяльність органів влади щодо детінізації економіки та визначаються першочергові завдання державної політики у даній сфері.

І. І. Мазур висвітлює теоретико-методологічні основи дослідження тіньової економіки, її сутність і структуру, аналізує основні причини та соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності в Україні, загальні та специфічні її особливості у трансформаційних системах, проблеми «втечі» капіталу за умов глобалізації, особливості корупції та шляхи її подолання, а також вплив розвитку ринкового механізму та роль держави в детінізації економіки.

В. А. Предборський досліджує економічні проблеми виникнення явища «тіньова економіка» як однієї з найбільш небезпечних загроз економічній безпеці держави та її розвитку за умов накопичення кризового потенціалу сучасних трансформаційних процесів, механізмів функціонування такої економіки та обмеження, пропонує основні шляхи розбудови ефективної форми держави як основи забезпечення розв'язання суперечностей трансформаційних процесів і детінізації економіки.

Т. К. Кваша аналізує національні системи сплати підприємствами основних податків і досвід окремих країн світу щодо зменшення рівня тінізації економіки, серед яких податкова амністія та встановлення меж готівкового обігу грошей, а також пропонує можливі шляхи вирішення проблеми тінізації в Україні.

В. І. Данилишин та О. Н. Стефанків розкривають сутність тіньової економіки країни та її вплив на економічний розвиток. Вони

проаналізували існуючу систему оподаткування зарплати (ЗП) в Україні порівняно з іншими країнами стосовно напрямів детінізації економіки. Зроблено відповідні висновки щодо можливості детінізації ринку праці, а саме: спрощення системи адміністрування податків та податкового законодавства, зменшення відрахувань до соціальних фондів, поліпшення якості державних послуг і зменшення кількості податкових пільг.

Спільною рисою, що об'єднує ці дослідження, є обговорення проблем детінізації на теоретичному, якісному рівні без визначення кількісних оцінок пропонованих методів детінізації, а також того, який кількісний вплив мають ці методи на макропоказники, рівень соціального розвитку і, як наслідок, на економічну безпеку держави.

Мета даної статті – визначення шляхів та кількісного впливу детінізації заробітних плат на макропоказники України, тіньовий ВВП, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість і соціальний складник економічної безпеки держави.

Реформування системи оплати праці

Не викликає сумнівів, що збільшення офіційної та детінізації ЗП безпосередньо пов'язані з реформуванням системи оплати праці.

Оплата праці завжди була і є однією з головних проблем розвитку економіки й управління. В умовах ринкової трансформації економіки України вирішення найбільш суттєвих завдань – стабілізації соціально-економічної та політичної ситуації у країні, розвитку виробництва на світовому рівні, підвищення життєвого рівня населення – пов'язане з формуванням ефективної політики оплати праці. Реформа оплати праці є важливим складником курсу реформ у національній економіці України. Від наукового обґрунтування змісту реформи оплати праці, правильного вибору шляхів реформування ЗП багато в чому залежать перспективи економічних перетворень.

Загальновідомо, що ЗП є головним джерелом підвищення добробуту працівника, основним засобом спонукання суспільства до високопродуктивної та якісної праці. Радикальні економічні перетворення в державах-учасниках СНД спричинили лібералізацію соціально-трудова відносин. На державному рівні вже не провадяться регулювання рівня ЗП, контроль за її нормативно-вартісною організацією на підприємствах, а ринкові регулятори ще не запрацювали повною мірою. ЗП фактично перестала виконувати свої відтворювальні, стимулювальні, регулювальні та

соціальні функції. Вона дедалі більше набуває значення та ролі соціальної допомоги і стрімко відокремлюється від сфери безпосередньо трудових відносин.

В умовах ринкових відносин ЗП відіграє першорядне значення в мотиваційному механізмі. Система оплати праці має бути побудована так, щоб вона матеріально стимулювала розподіл і використання трудових ресурсів за видами економічної діяльності з максимальною віддачею. Розподіл доходів між різними суб'єктами економіки і держави – не тільки загально визнана моральна категорія справедливості, а й найважливіший інструмент зростання виробництва. Тому *метою реформи оплати праці* є відповідність потребам економічного розвитку та підпорядкування заходам зі стимулювання національного виробництва через зменшення рівня бідності, забезпечення ефективної зайнятості населення та підвищення оплати праці, що потребує розроблення концептуальних напрямів.

У сучасній організації оплати праці в Україні існує низка невіршених проблем: розміри ЗП не завжди залежать від конкретних результатів праці окремих працівників і підприємств загалом; не створений дієвий механізм соціального партнерства; остаточно не визначені місце та роль ЗП у системі стимулів ринкової економіки; значне посилення міжгалузевої та регіональної диференціації ЗП; зниження питомої ваги ЗП у сукупних доходах працівників. Крім того, пенсійні виплати постійно зростають, тому робота органів Пенсійного фонду спрямована на збільшення надходжень. Забезпечити це можна за умови легальної зайнятості населення та підвищення ЗП, а її виплата «в конвертах» позбавляє працюючих соціальних гарантій.

Найчастіше для порівнянь використовують критерій «частка оплати праці у ВВП», але цей показник дає спотворену картину добробуту. Відношення оплати праці до ВВП у 2011–2012 рр., за даними Держстату України, дорівнювала майже 50 %, що більше середнього рівня аналогічного показника серед економічно розвинених країн ЄС (45 %). Тобто за цими даними можна зробити хибний висновок, що оплата праці в Україні краща, ніж у країнах ЄС. Між тим ЗП в Україні є значно нижчою (в рази), ніж у країнах ЄС. Тому цей критерій порівняння «частка оплати праці у ВВП» дає викривлену картину благополуччя, оскільки не враховує величину проміжного споживання. Тому правильніше визначати рівень оплати праці до випуску продукції (товарів та надання послуг).

Зв'язок оплати праці з тіннізацією економіки

Якщо в економічно розвинених країнах ЄС цей показник знаходиться у межах 0,26–0,32, що зумовлює рівень тіншової економіки 10–25 %, за розрахунками Ф. Шнайдера [3], то в Україні у 2012 р. цей показник ледве дорівнював 0,2–0,23 [4].

Ця різниця частки оплати праці у випуску залежить від показника зайнятості. Якщо використовувати дані Держстату України, частка оплати праці у випуску на кінець 2012 р. дорівнювала 0,2314, якщо визначати оптимальний попит на працю за умови рівності вартості граничного продукту праці номінальній ставці ЗП, то частка оплати праці у випуску дорівнюватиме 0,2056, що визначатиме різний рівень тіннізації економіки (рис. 1).

Суттєве відставання цього показника існує і за всіма видами економічної діяльності. Тому першою концептуальною основою нової системи оплати праці є встановлення ЗП як складника частки оплати праці у випуску, яка дорівнює хоча б нижньому рівню серед країн ЄС – 0,26.

Якщо ЗП визначатиметься як складник частки оплати праці у випуску, то робітник буде зацікавлений у збільшенні випуску, тому що отримуватиме більшу ЗП як складник більшої частки оплати праці у випуску. Тобто ЗП буде в даному разі виконувати стимулюючу та соціальну функції через скорочення відставання у рівнях ЗП, що дасть змогу ліквідувати (або значно зменшити) бідність працюючого населення. Але виконання цього завдання стримується наявністю тіншової економіки.

Тіншова економіка – це настільки ж важливе, наскільки і спірне питання. Сперечаються як про склад, так і про обсяги тіншової економіки. Тіншову економіку вивчають десятки років, намагаючись знайти способи її регулювання, але нікому ще не вдалося знайти спосіб її викорінення. Більша частина бізнесу знаходиться «у тіні» через корупцію фіскальних органів та надмірно високий рівень оподаткування ЗП, яка є тяжким тягарем для роботодавців. Саме це змушує їх до сплати заробітних плат «у конвертах» і провокує тіншову зайнятість.

Отже, низький рівень оплати праці зумовлений існуванням корупції та надмірним загальним податковим навантаженням (у тому числі на ЗП), що перевищує реальні можливості економіки, робить Україну менш привабливою для здійснення підприємницької діяльності на тлі інших країн-сусідів та розви-

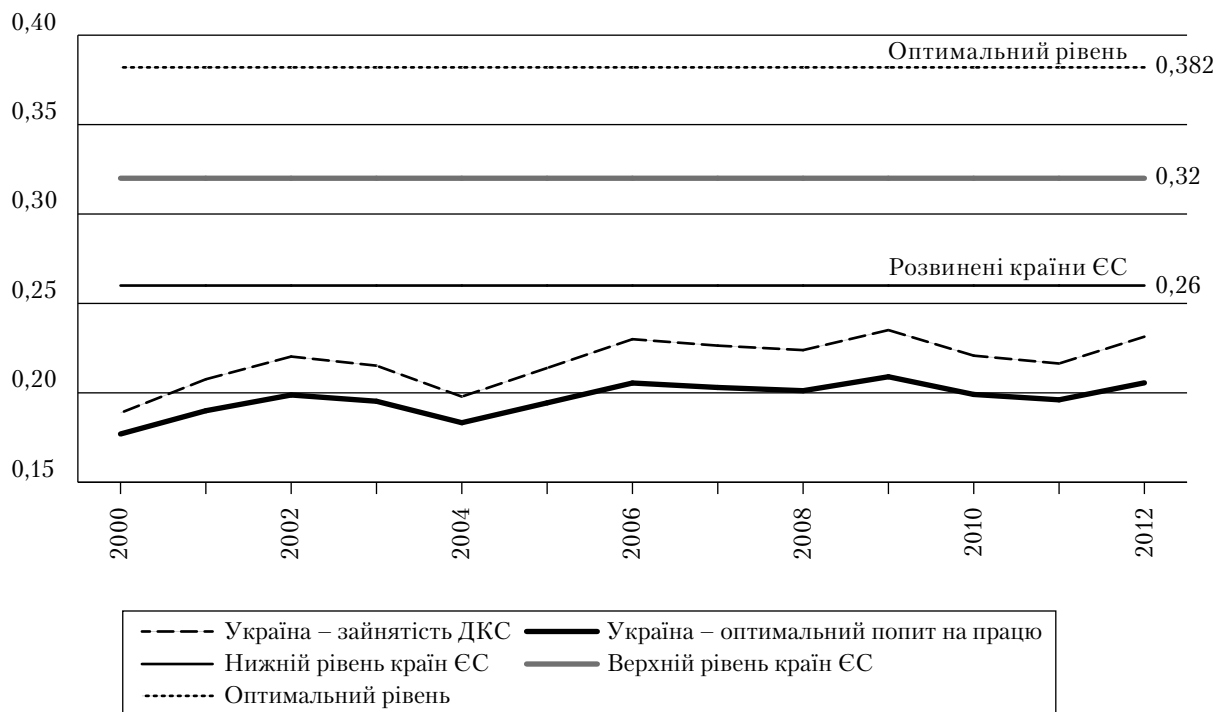

Рис. 1. Динаміка частки оплати праці у випуску

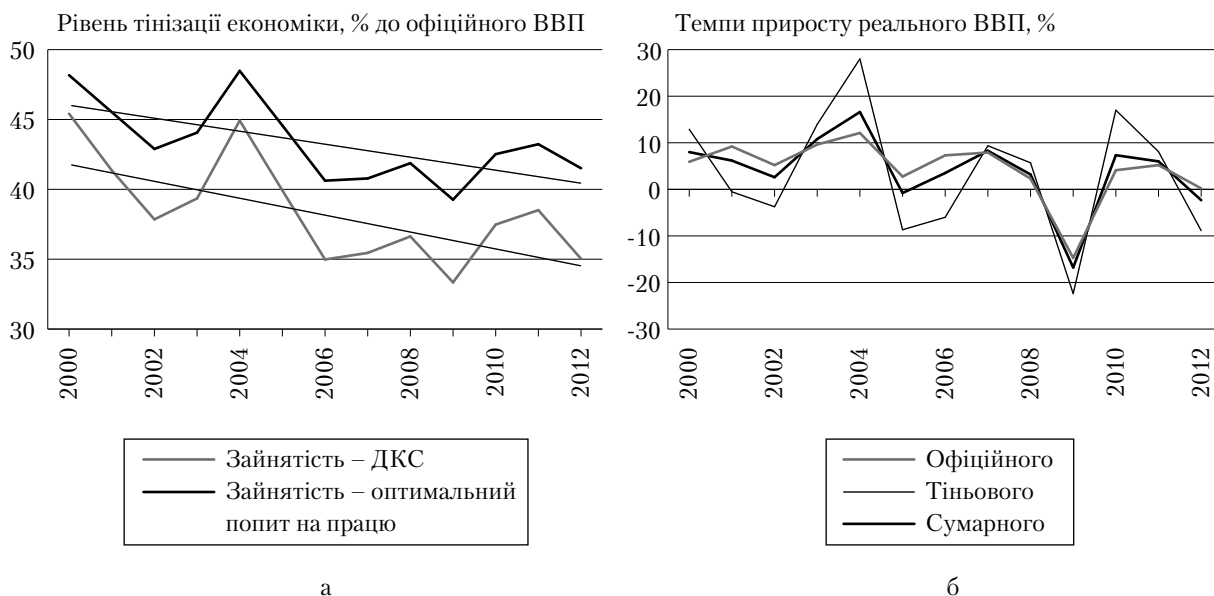

Рис. 2. Динаміка рівня тінізації економіки (а) і темпи приросту ВВП (б)

нених країн світу. Саме високі податкові збори й нецільове використання бюджетних надходжень провокують корупцію та зростання тіньової економіки. «Найгірше, що може зробити влада у такій ситуації, це примушувати бізнес виходити з «тіні», не борючись із корупцією. Це просто вбиває підприємництво [5, с. 20]». Як свідчить досвід детінізації грузинської економіки, необхідним і достатнім виявилися три одночасних складники успіху:

- 1) значне зниження податків;
- 2) їх жорстке адміністрування;
- 3) мінімізація (викорінення) корупції у фіскальних органах.

Для того, щоб управляти процесами детінізації, необхідний зворотний зв'язок, тобто методи оцінки рівня та обсягів тіньової економіки. Наявність таких методів дасть можливість оцінювати поточний стан рівня тінізації, ефективність вжитих заходів та виробляти необхідні керуючі впливи. Використовуючи

розроблений макрометод оцінення тіньового ВВП, тіньової зайнятості та тіньової ЗП [5], отримаємо динаміку рівня тінізації економіки України й темпи приросту реального ВВП (рис. 2).

Використання різних значень зайнятості зумовлює різні значення рівня тінізації (див. рис. 2 а) на кінець 2012 р.: 35 та 41,5 % до офіційного ВВП. В обох випадках тренд рівня тінізації є від'ємним. А це свідчить про поступове, але недостатнє його зниження, що є загальноєвропейською тенденцією детинізації. Як свідчать розрахунки, тіньова економіка значно швидше реагує і пристосовується до внутрішніх і зовнішніх збурень, тобто темпи зростання тіньового ВВП значно перевищують темпи зростання офіційного ВВП. А сама наявність тіньового сектору економіки свідчить про значний потенціал економічного зростання: 493–581 млрд грн.

Динаміка рівня тінізації ЗП також має від'ємний нахил (рис. 3 а), що є позитивним фактором, і на кінець 2012 р. становив 65–85,8 % офіційної номінальної ЗП. Зменшення обсягів ЗП у періоди економічного спаду (рис. 3 б) пояснюється тим, що підприємці можуть знижувати тільки тіньову ЗП (офіційну вони знижувати не можуть).

Тіньова оплата праці створює загрозу економічній безпеці суб'єктів економічного процесу, спонукає їх до стихійного встановлення власних правил здійснення господарських операцій, в яких регулююча і контролююча роль держави поступово заміщується неформальними угодами між учасниками.

Враховуючи, що основним стимулом звернення до тіньових операцій є можливість

одержання більшого прибутку, ніж у легальній сфері, слід визнати, що сфера тіньової економіки здатна зберігати привабливість доти, доки не буде створено умов до настільки ж прибуткової діяльності у сфері легального підприємництва. Але виконання цієї умови спотворюється наявністю корупції, що змушує підприємців виконувати тіньові операції.

Другим суттєвим чинником стримування соціального та економічного розвитку є значні обсяги тіньової зайнятості. Остання в умовах трансформаційної економіки є абсолютно очевидним фактом, а її нелегальність обумовлена слабкістю соціально-економічних інститутів. Збільшенню тіньової зайнятості сприяють скорочення виробництва в основних видах економічної діяльності, низька частка оплати праці у випуску, збереження високого рівня бідності працюючого населення, високий рівень оподаткування легального бізнесу, в тому числі внесків у державні соціальні фонди, низький рівень дотримання встановлених законів і, як наслідок, втрата довіри до правоохоронної та судової систем держави.

З одного боку, зайнятість у тіньовій сфері дає можливість зберегти трудовий потенціал, сприяє вирішенню проблеми доходів і навіть елементарного виживання деякої частини населення. З іншого – відволікає масу ресурсів і зусиль на приховування як самої такої діяльності, так і її результатів, а найголовніше – призводить до втрати обов'язкових податкових надходжень внаслідок тіньової оплати праці, які вкрай необхідні для здійснення державою своїх функцій. Визначення коефіці-

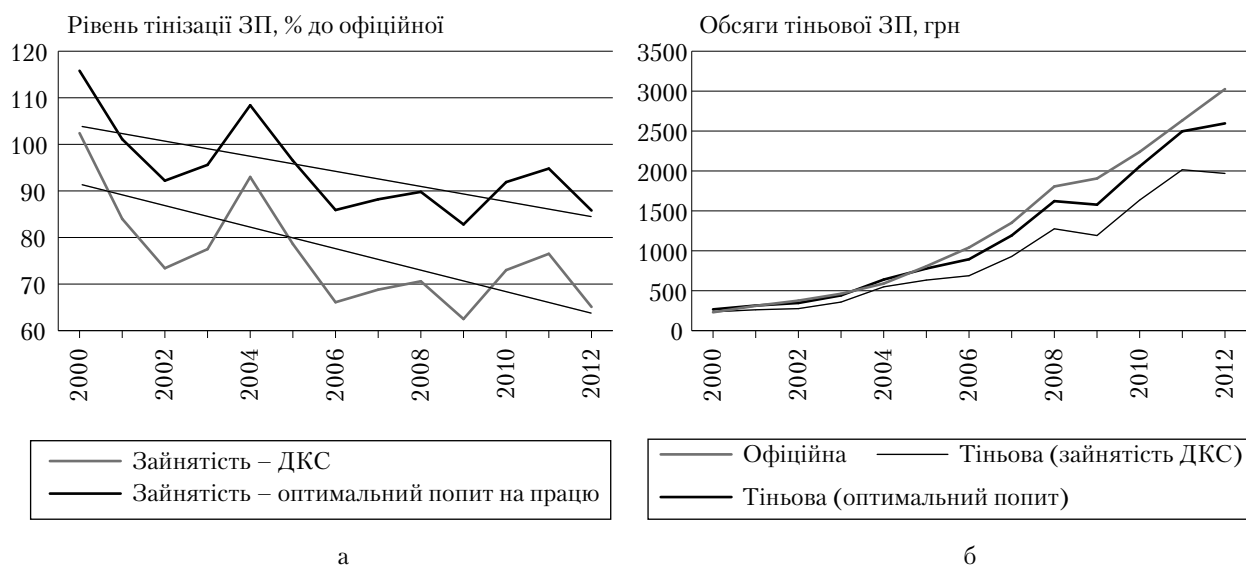

Рис. 3. Динаміка рівня тінізації (а) та обсягів ЗП (б)

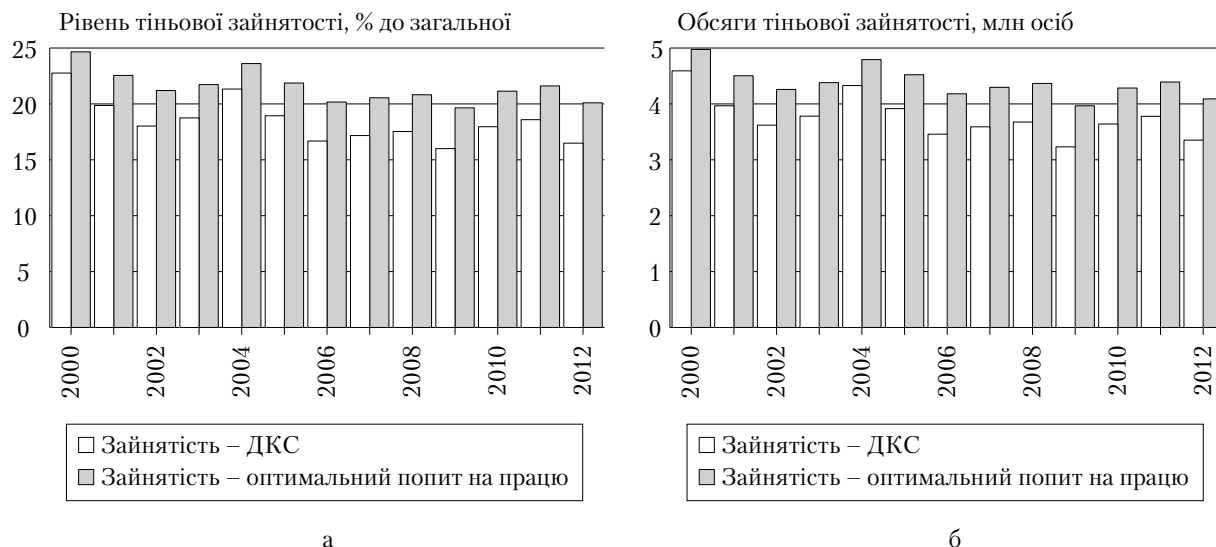

Рис. 4. Динаміка рівня (а) та обсягів (б) тіньової зайнятості

ентів завантаження капіталу для офіційної та тіньової економіки дає підставу висунути гіпотезу про взаємозв'язок завантаження капіталу в тіньовій економіці та рівня тіньової зайнятості. Отже, використовуючи офіційні та прогнозні статистичні дані щодо середньорічної кількості зайнятих і найманих працівників, можна визначити рівень (рис. 4 а) та величину (рис. 4 б) тіньової зайнятості пропорційно завантаженню капіталу в тіньовій сфері.

З огляду на визначені обсяги тіньового ВВП, тіньової ЗП та тіньової зайнятості, нині зростає необхідність вжиття комплексу заходів, спрямованих на забезпечення протидії тінізації та криміналізації економіки.

Основними заходами щодо детінізації ринку праці в Україні можна вважати такі:

- мінімізація (викорінення) корупції у фіскальних органах;
- зменшення та перерозподіл податкового навантаження;
- перерозподіл доходів;
- застосування високих штрафів за недотримання чинного законодавства та розроблення заходів щодо підвищення податкової моралі;
- зменшення диференціації доходів населення;
- введення податків на розкіш, прогресивного оподаткування доходів;
- підвищення мінімальних державних гарантій в оплаті праці;
- запровадження тісного зв'язку між надходженнями до ПФУ особистих пенсійних надходжень і розміром пенсії;
- запровадження системи адекватних податкових пільг підприємствам, які будуть

сплачувати та підвищувати ЗП без звільнення працівників, і тим більшу, чим вона наближатиметься до оптимального рівня оплати праці у випуску.

Моделювання перерозподілу податкового навантаження

Наявність макроекономічної моделі загальної економічної рівноваги «Альфа» та розробленого макрометоду оцінювання тіньового складника економіки [6] дають змогу змоделювати макроекономічні наслідки зменшення і перерозподілу податкового навантаження та перерозподілу доходів, які, на наш погляд, є найважливішими із запропонованого списку заходів після заходів щодо мінімізації (викорінення) корупції, за двома сценаріями: оптимістичному та песимістичному.

Сценарій 1, оптимістичний. Єдиний соціальний внесок (ЄСВ) зменшується з 37,66 % до 22,46 % за рахунок зменшення розміру внеску до ПФУ з 33,2 до 18,0 %. Одночасно податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) зростає з 15,0 до 19,7 %. При цьому вважається, що рівень оплати праці у випуску буде обов'язково збільшений до мінімального рівня економічно розвинених країн – 0,26, тобто офіційна середня ЗП збільшується на 28,9 % (з 3025,00 грн до 3900,00 грн). Отже, оптимістичний сценарій припускає, що основні гравці виконують взяті на себе зобов'язання, а саме: держава змінює розміри ЄСВ та ПДФО, тоді як підприємство підвищує ЗП. Внаслідок цього відбувається часткова детінізація ВВП (з 35 до 25,8 %) і заробітних плат (з 63,5 до 47,0 %), що супроводжується зростанням ВВП на 5,8 замість 0,2 % у 2012 р.

Таблиця 1

**Структура доходів основних гравців унаслідок заходів
з часткової детінізації заробітних плат***
(рівень підприємства), (умовні розрахункові одиниці)

Показники основних гравців	Дохід (вихідний стан)	Оптимістичний сценарій		Песимістичний сценарій	
		дохід	зміна (3–2)	дохід	зміна (5–2)
Сумарний дохід працівника (офіційний + тіньовий)	4444,94	4852,89	407,95	3900,44	–544,50
Прибуток підприємства	1667,90	1968,57	300,67	3256,89	1588,99
Дохід держави (ППП та ПДФО)	731,75	1087,11	355,36	1012,16	280,41
Дохід ПФУ	1064,80	780,00	–284,80	605,00	–459,80
Дохід «малих» фондів	183,32	236,34	53,03	183,32	0,00
Дохід конвертаційного центру	153,67	146,64	–10,66	113,74	–43,56

* Розрахунки авторів.

Сценарій 2, песимістичний. ЄСВ та ПДФО змінюються, як і при оптимістичному сценарії, але одночасного збільшення середньої ЗП підприємцями не відбувається. Підставою для цього припущення є відсутність реальних важелів впливу на бізнес. Як наслідок, не відбувається часткова детінізація ВВП і заробітних плат, а темп приросту ВВП залишається на старому рівні.

Розрахунки здійснювалися на 2 рівнях: підприємства та держави. Основними гравцями на рівні підприємства та держави є працівники, підприємства, держава, ПФУ, решта – три фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування (разом «малі» фонди) та конвертаційний центр.

Результати розрахунку на рівні підприємства представлено у табл. 1 (за приклад взяте умовне підприємство з такими економічними характеристиками: місячний дохід підприємства, очищений від ПДВ, витрат (за винятком ЗП) та амортизації – 8250 од.; ЗП нарахована – 3035 од., що приблизно відповідає структурі виробництва в Україні).

За оптимістичним сценарієм у вигрaші залишаються всі гравці, за винятком ПФУ та конвертаційного центру. При цьому додатковий дохід держави за рахунок детінізації значно перевищує втрати ПФУ. Отже, частина додаткових доходів держави може бути переспрямована на ліквідацію дефіциту бюджету ПФУ. Конкретні обсяги переспрямованих коштів підлягають додатковому обчисленню залежно від постановки завдання управління.

За песимістичним сценарієм у програші опиняються працівники, ПФУ та конвертаційний центр, причому додатковий дохід держави не перекидає втрати Пенсійного фонду,

а джерело їх компенсації підлягає додатковому визначенню. Доходи «малих» фондів не змінюються.

Окремо зазначимо, що песимістичний сценарій для підприємства значно вигідніший, ніж оптимістичний, тому запропоновані заходи детінізації потрібно затверджувати на законодавчому рівні. Якщо підприємці не збільшуватимуть до визначених розмірів ЗП, зменшення ЄСВ та перерозподіл ПДФО не матимуть жодного сенсу. Але розрахунки для песимістичного сценарію потрібні для уявлення про можливі збитки.

Розрахунок на рівні держави дає уявлення про абсолютні суми вигрaшів та програшів основних гравців. Реалізація цих умов з використанням моделі загальної економічної рівноваги «Альфа» дає такі результати на макрорівні (табл. 2).

Як засвідчують розрахунки, реалізація запропонованих заходів детінізації має значний позитивний ефект, який виявляється через збільшення номінального та реального ВВП, зменшення тіньового ВВП, рівня тінізації ВВП, ЗП та тіньової зайнятості. Розподіл доходів основних гравців внаслідок заходів з часткової детінізації заробітних плат на рівні держави наведено у табл. 3.

У розрахунках на рівні держави, як і на рівні підприємства, в оптимістичному сценарії, коли всі гравці виконують свої обов'язки, всі учасники виграють, окрім ПФУ та конвертаційного центру. Але за рахунок додаткових надходжень держави втрати ПФУ перекидаються. Аналогічно за песимістичним сценарієм у програші виявляються працівники та ПФУ. Як видно з табл. 3, навіть якщо держава спрямує весь додатковий вигрaш на покриття

Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р.

Таблиця 2

Зміна основних макропоказників унаслідок детінізації, 2012 р. * (рівень держави)

Показник	Існуючий стан	Після заходів детінізації
Номінальний ВВП, млрд грн	1408,9	1549,2
Реальний ВВП, % до попереднього року	100,2	105,8
Дефлятор ВВП, % до попереднього року	108,0	112,4
Тіньовий ВВП, млрд грн	493,5	400,0
Рівень тінізації економіки, % до офіційного ВВП	35,0	25,8
Рівень тінізації ЗП, % до офіційної	65,1	47,0
Номінальна ЗП, грн після оподаткування	3025 2462	3900 2992
Тіньова ЗП, грн	1969	1832
Рівень тіньової зайнятості, % до загальної	16,5	12,8
Обсяг тіньової зайнятості, млн осіб	3,35	2,6

* Розрахунки авторів.

Таблиця 3

Структура доходів основних гравців унаслідок заходів з часткової детінізації заробітних плат* (рівень держави), млрд грн

Показники основних гравців	Дохід (вихідний стан)	Оптимістичний сценарій		Песимістичний сценарій	
		дохід	зміна (3–2)	дохід	зміна (5–2)
Сумарний дохід платників ЄСВ (офіційний + тіньовий)	796,5	869,6	73,1	772,1	-24,4
Сумарний прибуток підприємств	306,10	336,6	30,5	376,1	70,0
Дохід держави (ППП та ПДФО)	132,40	191,9	59,5	169,2	36,8
Дохід ПФУ	190,80	139,8	-51,0	108,4	-82,4
Дохід «малих» фондів	32,85	42,3	9,5	32,85	0,00
Дохід конвертаційного центру	28,2	26,3	-1,91	28,87	0,00

* Розрахунки авторів.

програшу ПФУ, буде потрібна додаткова компенсація у розмірі 45,6 млрд грн.

Оскільки песимістичний сценарій значно вигідніший для підприємств, пропонувані заходи щодо зміни розміру ЄСВ та ПДФО доцільні виключно (!) за наявності важелів впливу на приватний бізнес у частині розміру заробітної плати.

Взаємозв'язок оплати праці з рівнем економічної безпеки

Для оцінювання рівня соціального розвитку пропонуються такі індикатори [6]: рівень оплати праці у випуску (коефіцієнт соціальної справедливості – стимулятор); рівень використання праці (відношення оптимального

попиту на працю до її пропозиції – стимулятор); рівень тіньової ЗП (відношення тіньової ЗП до офіційної – дестимулятор); рівень тіньової зайнятості (відношення тіньової зайнятості до загальної зайнятості – дестимулятор); рівень фінансування освіти (відношення витратків на освіту до ВВП – стимулятор); рівень фінансування охорони здоров'я (відношення витратків на охорону здоров'я до ВВП – стимулятор); рівень прожиткового мінімуму до середньої ЗП – стимулятор; питома вага ЗП у структурі доходів населення – стимулятор; рівень пенсійних витратків до ВВП – дестимулятор; рівень дефіциту ПФУ до ВВП – дестимулятор.

Для кожного індикатора визначаються порогові та оптимальні нижнє й верхнє

значення. Рекомендується послідовне застосування авторських підходів для визначення порогових значень індикаторів безпеки [7] з пріоритетним застосуванням, у міру можливостей, функціональних залежностей і макроекономічного моделювання:

- використання функціональних залежностей: аналітичних або статистичних;
- моделювання з використанням макроекономічних моделей, які найбільш адекватно відображають наслідки внутрішніх та зовнішніх шоків для конкретної країни в поточний період часу;
- аналоговий підхід (полягає у виборі відповідних показників у країнах-аналогах);
- законодавчий підхід (полягає у встановленні порогових значень на законодавчому рівні);
- імплементація досвіду інших економічно розвинених країн;
- експертні оцінки;
- розрахунки фахівців міжнародних організацій.

З урахуванням нелінійності економічних процесів найбільш адекватним є використання мультиплікативної форми інтегрального індексу, де вагові коефіцієнти розраховуються методом «Головних компонент» пакету Статистика:

$$I_m = \prod_{i=1}^n z_i^{a_i}, \quad \sum a_i = 1, \quad a_i \geq 0, \quad (1)$$

де z_i – нормовані значення індикаторів; a_i – вагові коефіцієнти; n – кількість індикаторів.

Застосування нормування індикаторів по всьому діапазоні зміни індикаторів за макси-

мальними (для індикаторів-стимуляторів) та мінімальними (для індикаторів-дестимуляторів) значеннями забезпечує безперервність функції інтегрального індексу та дотримання умови зміни нормованих індикаторів у діапазоні $[0,1]$. Аналогічне нормування оптимальних і порогових значень і розрахунок інтегрального індексу для оптимальних і порогових значень дає змогу зробити висновок про знаходження значень інтегрального індексу безпеки в діапазоні оптимальних або порогових значень і про його відхилення, що зумовлює розроблення відповідних заходів повернення його в діапазон порогових, а краще – оптимальних значень.

Використання зазначеного підходу дає можливість визначити динаміку інтегрального індексу соціальної безпеки (рис. 5).

Як свідчать розрахунки, інтегральний індекс соціальної безпеки взагалі має від'ємну динаміку, але його зниження нижче порогового значення співпадає з початком світової фінансової кризи 2008 р. Дотримання існуючих пропорцій соціальних індикаторів обумовлює постійне відставання рівня соціальної безпеки від аналогічного рівня економічно розвинених країн. Втілення заходів з детінізації ЗП є першим необхідним кроком для подолання негативної динаміки інтегрального індексу соціальної безпеки України. Навіть досягнення мінімального рівня оплати праці у випуску (0,26) економічно розвинених країн унаслідок заходів з детінізації за один рік виводить інтегральний індекс соціальної безпеки в безпечну зону: вище нижнього порогового значення.

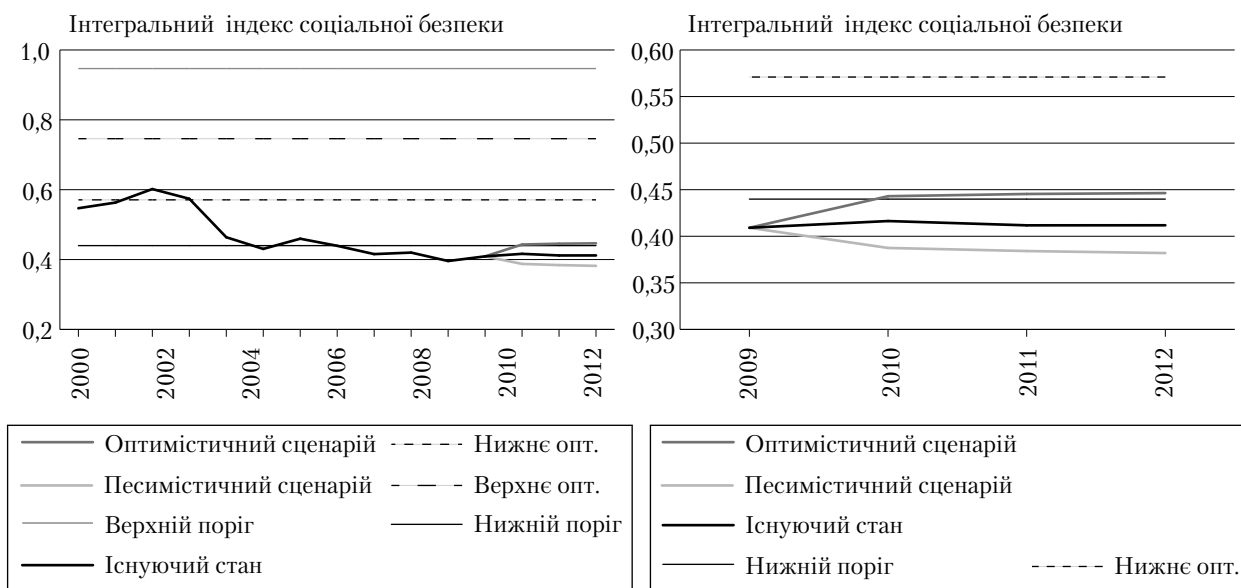

Рис. 5. Динаміка інтегрального індексу соціальної безпеки України

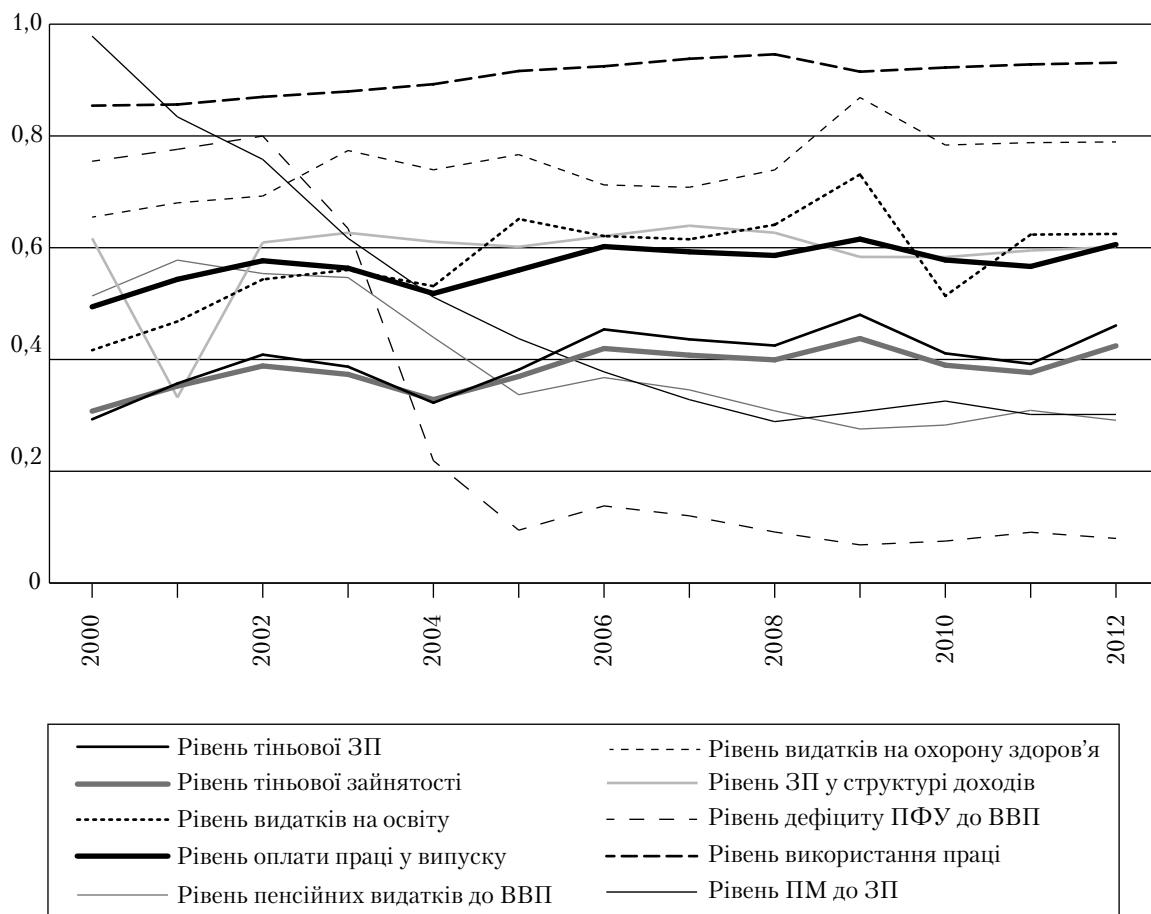

Рис. 6. Динаміка складників інтегрального індексу соціальної безпеки України

Для детальнішого аналізу та визначення необхідних заходів з підвищення рівня соціальної безпеки доцільно розглянути динаміку складників інтегрального індексу (рис. 6). Оскільки за допомогою нормування індикаторів усі вони мають однакову спрямованість, їх збільшення означає покращання ситуації, зниження – її погіршення. Індикатори, які мають значення менше 0,5, потребують першорядної уваги.

З 10 складників інтегрального індексу соціальної безпеки 7 мають незначну позитивну динаміку. 3 складники, а саме рівень прожиткового мінімуму до ЗП, рівень пенсійних видатків до ВВП та рівень дефіциту ПФУ до ВВП мають значну від'ємну динаміку, яка суттєво впливає на динаміку інтегрального індексу соціальної безпеки України.

Отже, для повернення інтегрального індексу соціальної безпеки в більш безпечний стан, окрім заходів з детінізації заробітних плат, необхідно розробляти заходи щодо підвищення рівня прожиткового мінімуму до середньої ЗП, зменшення рівня пенсійних видатків та дефіциту ПФУ до ВВП.

Важливою інформацією для здійснення керованого впливу на стан соціальної безпеки України є знання вагових коефіцієнтів складників інтегрального індексу, отриманих методом «Головних компонент» пакету Статистика (табл. 4).

Ці вагові коефіцієнти дорівнюють коефіцієнтам еластичності, які визначають процентне відхилення інтегрального індексу при зміні на 1 % окремого індикатора, тому можемо зробити ранжування за вагомістю впливу індикаторів на соціальну безпеку.

1. Рівень прожиткового мінімуму до середньої ЗП.
2. Рівень використання праці.
3. Рівень дефіциту ПФУ до ВВП.
4. Рівень пенсійних видатків до ВВП.
5. Рівень оплати праці у випуску.
6. Рівень тіньової ЗП.
7. Рівень тіньової зайнятості.
8. Рівень видатків на освіту до ВВП.
9. Рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП.
10. Рівень ЗП у структурі доходів населення.

Таблиця 4

Вагові коефіцієнти індикаторів інтегрального індексу соціальної безпеки*

Індикатори	Вагові коефіцієнти	Індикатори	Вагові коефіцієнти
1. Рівень використання праці	0,112133	6. Рівень видатків на охорону здоров'я/ВВП	0,086999
2. Рівень оплати праці у випуску	0,106337	7. Рівень ПМ до ЗП	0,112648
3. Рівень тіньової ЗП	0,106085	8. Рівень ЗП у структурі доходів населення	0,048283
4. Рівень тіньової зайнятості	0,106047	9. Рівень пенсійних видатків/ВВП	0,109697
5. Рівень видатків на освіту/ВВП	0,101520	10. Рівень дефіциту ПФУ/ВВП	0,110251

* Розрахунки авторів.

Висновки

1. Тіньова оплата праці та тіньова зайнятість створюють загрозу економічній безпеці суб'єктів економічного процесу, спонукають їх до стихійного встановлення власних правил здійснення господарських операцій, у яких регулююча і контролююча роль держави поступово заміщується неформальними угодами між учасниками. З огляду на обсяги тіньового ВВП, тіньової ЗП й тіньової зайнятості, нині зростає необхідність вжиття комплексу заходів, спрямованих на забезпечення протидії тінізації та криміналізації економіки.

2. Одним із можливих, але чи не найважливішим з економічних заходів детінізації ринку праці в Україні є перерозподіл податкового навантаження та, як наслідок, перерозподіл доходів суб'єктів економічного процесу.

3. Як один із варіантів такого перерозподілу можна запропонувати такий комплекс заходів:

– єдиний соціальний внесок зменшується з 37,66 до 22,46 % за рахунок зменшення розміру внеску до ПФУ з 33,2 до 18,0 %;

– одночасно ПДФО зростає з 15,0 до 19,7 %;

– офіційна середня ЗП на підприємствах усіх форм власності збільшується на 28,9 % для забезпечення частки оплати праці у випуску 0,26.

4. Моделювання збільшення частки оплати праці у випуску до мінімального рівня економічно розвинених країн (0,26) засвідчує суттєве покращання макропоказників: збільшення номінального (на 140 млрд грн) і реального ВВП (на 5,6 %), зменшення рівня тінізації економіки (на 10 %), рівня тінізації ЗП (на 18 %), рівня тіньової зайнятості (на 3,7 %).

5. Унаслідок запровадження зазначених заходів у виграші залишаються всі гравці

(працівники, підприємство, держава, «малі» фонди), за винятком ПФУ та конвертаційного центру. При цьому додатковий дохід держави за рахунок детінізації дещо перевищує втрати ПФУ. Отже, частина додаткових доходів держави може бути переспрямована на ліквідацію дефіциту бюджету ПФУ. Конкретні обсяги переспрямованих коштів потребують додатковому обчисленню залежно від постановки завдання управління.

6. Зазначений вище ефект досягається виключно за умови, що всі суб'єкти економічного процесу дотримуються взятих на себе зобов'язань, а саме: держава змінює рівень ЄСВ та ПДФО, тоді як підприємство збільшує офіційну середню ЗП. У разі невиконання підприємствами останньої умови наслідки для економіки можуть бути нищівними. Отже, запропоновані заходи щодо зміни розміру ЄСВ та ПДФО доцільні виключно (!) за наявності важелів впливу на приватний бізнес або домовленості з ним у частині розміру ЗП.

7. Ретроспективне моделювання наслідків перерозподілу податкового навантаження свідчить, що вже протягом року інтегральний індекс соціальної безпеки, який нині знаходиться нижче припустимої позначки, може перетнути нижнє порогове значення з подальшим рухом у бік оптимального коридору. Для остаточного повернення інтегрального індексу соціальної безпеки в оптимальний стан, окрім заходів з детінізації заробітних плат, необхідно розробити заходи щодо підвищення рівня прожиткового мінімуму до середньої ЗП, зменшити рівень пенсійних видатків та дефіциту ПФУ до ВВП.

У разі досягнення в результаті апробації позитивних результатів вважаємо перспективним визначення оптимального перерозподілу доходів та податкового навантаження на

Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р.

роботодавців та працівників. Тому подальші дослідження, на думку авторів, можуть бути сконцентровані в напрямі комплексного моде-

лювання впливу зміни ПДВ, ППП, ЄСВ та ПДФО на соціальний та інші складники економічної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Голубов А. Куда уходят деньги / А. Голубов // Кореспондент. – 2012. – № 46 (534). – 23 ноября.
2. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / З. С. Варналій, А. Я. Гончарук, Я. А. Жаліло, В. І. Жук, Т. Т. Ковальчук ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2006. – 576 с. ; Варналій З. С. Актуальні проблеми детінізації економіки України / З. С. Варналій // Екон. теорія. – 2007. – № 1. – С. 113–115 ; Особливості та шляхи детінізації економіки України : матеріали засідання «круглого столу», 27 берез. 2007 р., Київ / ред. : З. С. Варналій ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2007. – 108 с. ; Мазур І. І. Детінізація економіки України : теорія та практика : монографія / І. І. Мазур ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 239 с. – Бібліогр. : с. 221–239 ; Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології : монографія / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 616 с. – Бібліогр. : с. 595–613 ; Кваша Т. К. Досвід окремих країн стосовно напрямів детінізації економіки / Т. К. Кваша, О. Є. Попов // НТІ. – 2006. – № 2. – С. 10–15 ; Данилишин В. І. Тіньові заробітні плати : причини, обсяги та шляхи детінізації / В. І. Данилишин, О. Н. Стефанків ; Дніпропетров. держ. аграр. ун-т. – Дніпропетровськ, 2011 // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=658>
3. Schneider F. Shadow Economies and Corruption All Over the World : Revised Estimates for 120 Countries / Friedrich Schneider, Andreas Buehn // Economics. The Open-Access, Open-Assessment E-Journal, 1 (2007–9), version 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007–9>
4. Харазішвілі Ю. М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні : оцінки та прогнози / Ю. М. Харазішвілі // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2011. – № 4, Т. 1. – С. 171–182.
5. Харазішвілі Ю. М. Вимірювання тіньового ВВП за допомогою функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції / Ю. М. Харазішвілі // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 57–63; Харазішвілі Ю. М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні : оцінки та прогнози / Ю. М. Харазішвілі // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2011. – № 4, Т. 1. – С. 171–182.
6. Сухоруков А. І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – К. : НІСД, 2012. – 398 с. ; Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні : вплив на економічну безпеку : монографія / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 240 с.
7. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІПМБ 2003. – С. 13. ; Сухоруков А. І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13–32.